

VÖRÖS KLÁRA ILONA

Amikor Anna voltam

Módszertani töprengések az Anna Karenina című regény biblioterápiás feldolgozásához

*„Egyetlen kor sem tudott olyan sokat
az emberről, mint a mostani, de egyetlen
kor sem tudta kevésbé, mi az ember.”
Heidegger*

1. In medias res

Anna Karenina létezik. Nem szimbólum. Realitása kétségbekonhatatlan. Olyan szubjektum, amivel/akivel dolgunk¹ van. Ő is egyike azon tökéletes irodalmi alakoknak, melyeknek lerombolhatatlan a varázsuk.

Nem állítható, hogy létüket a fantázia determinálja, de ez nem jelenti azt, hogy Anna élete nem a képzelettel kezdődik. Tolsztoj látta azt a nőt, akit vonat szaggatott szét²; a

¹ A realitás szóban (lat.) benne rejlik a 'res' dolog' szótő. Forrás: Nyelv és Tudomány [online] 2010. szept. 15. URL: <https://m.nyest.hu/hirek/realitas-vs-valosag> [2022. 10. 14.]

² Szofja Andrejevna Bersz grófnő, Tolsztoj felesége naplójából tudhatjuk meg a hiteles részleteket: „Lev Nyikolajevics maga is szemtanúja volt, amikor 1872-ben Anna Sztjepanova Zikova, egy ezredes leánya féltékenységi rohamában a vonat elé vetette magát, mert szeretője, A. N. Bibikov megkérte a fiához hozatott nevelőnő kezét. Anna Sztjepanovna összecsomagolt egy kis batyut, benne egy váltás fehérnemű és ruha, elutazott először Tulába, aztán visszatért Jaszenkibe. Ez az állomás ötversztányira van Jasznaja Poljanától. Anna itt egy tehervonat elé vetette magát. Holttestét felboncolták. Lev Nyikolajevics látta feltárt koponyáját, felnyitott meztelen testét a jeszenki kaszárnyában” (Sklovskij 1978: 302). Tolsztoj eredetileg a Tatjana nevet adta főhősének, de megváltoztatta az áldozat nevére (Uo.)

³ Héber eredetű bibliai név. Jelentése: kegyelem, könyörület. Forrás: MTA Utónévportál. URL: <http://corpus.nytud.hu/utonevportal/html/Anna.html> [2022. 11. 19] Orosz nyelvterületen gyakori az irodalmi művekben a kicsinyítő képzős változata, az Ánya.

tragédia Jasznaja Poljanától nem messze történt, de nem ennek az ismeretlen nőnek a szerelmi összeomlását írta meg. Annában kiemelte hőségét a valóságra utaltságból. Nem megismételte, hanem megmutatta tragikus történetét. Valaki másban. Önálló létet formált, a „fényes tisztáson” túlit, a helyi asszonyból. Olyan organizmust, akinek arca Puskin lányának vonásaiból áll (Hajnády 1987: 142), mégis, aki csakis Tolsztoj által létező. Olyan karaktert, aki nem elvont létező, hiszen az empirikus világban sok Anna³ van, mégis, Tolsztoj alakjában valaki olyan teremtdött meg, aki addig nem volt. Az az Anna teremtdött meg, aki Anna Arkagyijevna Oblonszkaja hercegnőként született, majd Alekszej Alekszandrovics Karenin felesége lett, s aki beleszeretett Alekszej Kirillo-vics Vronszkijba. Nincs más, akire ez mind illene. Értékrendekkel azonban már mindenki viaskodott. Státusza fogdájában már mindenki volt. Erkölcsi dilemmákban is bárki megrekedhet. Sokak éltek már meg nehéz szerelmet, többek tapasztalata a közösségből kivetés, mindenki szenvedett már belső válságtól, senki nem akar hazugságban élni, s számosan álltak már keresztúton.

A tiszta, jó és szép élet eszméjét alkotó vágyak és képzetek alapvető motívumai az ember életének, törekvéseinek. Miközben a filozófia és az etika megkerülhetetlen témakörei is, s vizsgálódási szükségletünk összes tudománya ezt kutatja, majdnem mindig odajutunk, hogy nem tudunk semmit. Szókratésztől kezdve, a tudatlanságunk belátása minden vizsgálódás eredménye. Vajda Mihály filozófus szerint a művészet többet képes megértetni a létből, mert a filozófia olyan gondolkodásmód, amely mindent az evidenciákon túlról közelít meg. Leginkább arra jó, hogy az egyéni sorsok élettapasztalatait mutassa fel, de az egyedi sorsok nem általánosíthatók, az Egész nem ragadható meg általuk (Vajda–Kardos 2017), így „*Cervantestől kezdve a regény az, ami felmutatja nekünk a létet, a filozófia nem tudja felmutatni, mert nincs univerzális lét*” (Uo.: 27). A művészet, bár nem empirikus vizsgálódási mód, s megismerése az élmény inga-tag talaján áll, képes az egészről, „az” emberről mondani valamit. Világfelfogása nem egyenlő filozófiai rendszerekkel. Ha a világ nem az emberi valóság reprezentációs környezete, a művészet számára megragadhatatlan. Az „Anna Kareninának” nem cselekménye, hanem valósága van. S ennek a valóságnak a világában él Anna. De mintha két külön világ venné körül. Egy, amelyikbe beleszületett, egy nagy élet, egy arisztokrata élet határozott formákkal felépített világa. (Ha van alkalmazott művészet, akkor ennek mintájára nevezhetjük az ebben a világban létező alkalmazott életnek. A pazar életmód nem az élet mély megélésére hivatott, hanem azt a gyakorlati célt szolgálja, hogy a létezés környezetét mutassa szépnek. Az élet használati értéke pedig a szalonok társaságra fordított „munkaóráiban” csiszolódik.) A másik világ az, amelyre rámeredt. Mint álmokképek káprázatára. De csak félig élhette meg álmodva a világot. Tudta, fájdalmasan hazudik magának, amikor a jelen valóságába bevonta álmait.

Melyikben bukkott el? Melyik világban lett vértanú? Tragikus paradoxon, hogy amikor felfedezte az új életet, és döntött mellette, olyan határig ért el, amelyen túl az új életnek nincs folytatása.

Miért lehet biblioterápiás feldolgozásra alkalmas mű az „Anna Karenina”?

Mert Annának lenni sors-toposz. Se differenciált arca, se vége nincs az ilyen eseteknek. Anna az a nő, akiben a szenvedély panaszt tesz a szabályok ellen. Akiben az akarat nyugtalansága felborítja a monizmus, az egyféleség rendjét. Akit beszippan a szerelem. Aki olyan vágyra vágyik, amiért ő a felelős, s amiért küzd – lehetőségeit meghaladni kívánó erőfeszítéssel. Ősi emberi alak, mind belőle származunk.

Anna és környezete olyan sok epizódban mutatkozik meg, hogy a motívumszerkezet bőven ad lehetőséget a különféle emberi sorsokból kivonni azokat a történeteket, melyek átérezhetőek, megjegyezni azokat a mondatokat, amelyeket meg akarunk tartani, s megismerni azokat a cselekvéseket, amelyek a cselekvésen kívüliek, esetünkben az olvasók és értelmezők, számára értékelhetőek. A biblioterápia kiemel. Nem tartalmaz, nem esztétikai jelentést, hanem életbeli magatartást, életfelfogást. A biblioterápia szemlél. Etikai tetteket, melyek az olvasó eleven dilemmái. A biblioterápia résztvevői számára az irodalmi mű nem nyelvi jelenség, hanem az élet észlelése.

A műalkotásoknak gyakorlati hasznuk nem lehet, azonban a hatáskeltés nem titkolt céljuk, s a művekről való beszélgetés, az általuk kiváltott hatás elemzése, az asszociációs gondolatok kifejtése járhat azzal a „haszonnal”, hozzáadékkal, hogy értelmet lássunk a művel való találkozásban. Akár a fenomenológiai, akár a strukturalista, akár a hermeneutikus irányzat olyan szövegnek tartja a művet, amely az olvasója felé nyitott, s megengedett, hogy több nézőpontból közeledjen hozzá, „lássá bele” az ő sorsát, magatartását. Amikor a kezünkben tartjuk Tolsztoj regényét, arra nem lesz ráírva „termékismertető”, s nem mellékelnek hozzá műelemzési összefoglalót a regény céljáról, értelmezési elvárásairól. Tudjuk, lesz egy saját esztétikai ítéletünk, csak a miénk, a preferenciáink alapján, s ez akkor is létrejön, ha egy adott kultúrkör (család, gimnázium, irodalomelmélet) már kinyilvánította saját ítéletét. A biblioterápia nem műelemzés. Itt nincsenek a művek olvasatainak kánonjai. Ha van egyáltalán valami elvárás, az csupán annyi: keresd magad a műben! A műelemző kénytelen iskolákba, irányzatokba csatornázni az esztétikai élmény és a jelentés rezonanciáit, a biblioterápia során az alkotások többértelműsége szabadságának szintjén történik a műről való beszélgetés.

Ebbe a szabadságba, a mentális vonatkoztatások szférájába, azon belül is kitüntetetten egy mű biblioterápiás feldolgozásának előkészületi munkájába avat be a tanulmány, mely azt járja körül, hogy valóság és fantázia, életbeli megfeleltetés és írói történet miként inkarnálódhat egy csoportos megbeszélés során. Azokat a folyamatokat és gondolatköröket is nyilvánossá teszi, melyek megelőzik a foglalkozást. Azt a befogadás-lélektani felkészülést mutatja be, mely felvértezi a biblioterápiás foglalkozás vezetőjét arra a módszertani feladatra, hogy egy kiválasztott alakon szemlélhessük a fájdalmat és a gyönyört, aki azért van, hogy beleshessünk lángolásába, tépelődésébe, veszekedésébe, csalódásába, leépülésébe.

A Doll-testvérpár klasszikus művében (Doll–Doll 2011) olvashatók azok a biblioterápia-meghatározások, melyek több évtized múltán sem megkerülhetőek. Például Bernstein: könyvekkel való segítés; Ashley: könyvek általi gyógyítás; Hart: irányított

olvasás útján nyújtott segítség a személyes problémák megoldásában. S bár a szakkönyvet a gyerekek felnőtté válási nehézségeivel való megküzdés segítésére dolgozták ki, bármely korosztály számára érvényes a modell. A következőkben idézett két alapvető biblioterápiás cél, melyet ugyancsak a gyermek résztvevők számára fogalmaztak meg, az Anna Karenina olvasóival kapcsolatosan is pontosan tükrözik a lényegét. „A könyvek olvasásakor gyerekek és kamaszok alaposan elemezhetnek egy problémás helyzetet, miközben biztonságban maradnak az általuk képzeletben meghozott döntések következményeitől” (Hébert 1991 idézi Doll–Doll 2011: 18). „A képzelet szülte művek kétféleképpen segíthetnek gyerekeknek: olyan megoldásokat javasolnak a problémákra, amelyeket az olvasók önmaguktól nem vettek figyelembe, vagy leírják az olvasók által nem várt megoldások következményeit” (Jeon 1992; Pardeck és Pardeck 1984 idézi Doll–Doll 2011: 18). A XXI. századi tanulmányok ugyanazt a tematikát fogalmazva újra, azt emelik ki, hogy a biblioterápia a történetek és jelentésük szemlélődésének lehetőségét (Oliver–Raney 2011 idézi Kuijpers 2018), a magunk és mások jobb megértésének esélyét kínálja (Kuiken–Douglas 2017 idézi Kuijpers 2018), s katarzishoz segít (Koopmant 2015 idézi Kuijpers 2018). Az online szövegelérés a biblioterápia lényegét nem érinti. A művek megosztása és a róluk szóló beszélgetés jól integrálható az online közösségi média lehetőségeibe, s sokaknak teszi ingyenessé a mentális egészségügyi ellátást (Kuijpers 2018). Magyarországon is dokumentált az e-biblioterápia. A nemzetközileg is új módszer iPad és egyéb IKT-eszközök bevonásával ösztönzi az olvasást, a szövegértést és a társas interakciókat az általános iskolások körében (Gulyás 2015).

A biblioterápiás foglalkozás a képzelet és a valóság határterületén virul. Benne élet és fantázia kölcsönös függőségben van. Fikció és realitás lépnek kapcsolatba egymással. Mint a valóságban. Mert az irodalomnak sem módjában, sem szándékában nem áll az életből öröklött példákra, formákra lemondani. A biblioterápia pedig éppen ezeket mutatja fel. Az életet tüzetesen vizsgáló, értelmező és modellező irodalom „*az emberi viselkedésformák példatárává, a világos beszéd vagy a leleplezettség terepévé*” (Nádas 2017: II. 175) válik az olvasás során. De ha így van, miért nem elég a művek olvasása? Talán, mert igaza van Todorovnak, amikor azt a provokatív állítást teszi, hogy az olvasás túl magától értetődő, s nem hisszük, hogy lehet róla mondanivalónk? Mert, mint mondja, „*mi sem általánosabb az olvasás tapasztalatánál, ám egyetlen tapasztalat sem olyan mellőzött, mint az olvasásé*” (Todorov 2018: 27)? A biblioterápia számára viszont az olvasás olyan tapasztalat, amely feladatokhoz vezethet el. Esélyt ad valami megvalósítására vagy valami elhárítására. Mutat egy lehetőséget, amivé válni vagy nem válni lehetne. Intenció.

Az Anna Karenina című mű irodalmi egzisztenciáját nem befolyásolja, hogy olvassák vagy nem, de egzisztencialitását igen. Léte nem tőlünk függ, de a létfontossága igen. Léte lezárhatatlan, de nem lehet érintetlen. Az őt birtokba vevők további olvasmánybefogadásait ettől fogva már egy Anna Karenina-olvasat is befolyásolni fogja, mint ahogy előző olvasataik előkészítették vagy gátolták a Tolsztoj-mű befogadását.

Amikor csoportos feldolgozás tárgya egy irodalmi alkotás, akkor a vele kapcsolatos személyes megnyilatkozásoknak óhatatlanul is következményük lesz a beszélő

számára. Olyasmi történik, mint a performatív közlési formában, melyben a kimondás egyúttal cselekvés is, s melyben jelen időben és első személyben beszélünk (Austin 1990). Ez egyúttal a biblioterápia leghatékonyabb verbális formája is. A biblioterápiás összejöveteleken az „én” beszél a jelenéről. A regény átadja a történetét, a hőst, s a résztvevők ezzel dolgozva folytonosságot létesítenek a regény viszonyai és a saját viszonyaik között. Nyílt és szoros kapcsolatban a hőssel, egymással, s magukkal. A biblioterápiás beszélgetés olyan helyzetbe hozza a résztvevőket, amelyben akkor is tudnak egy múról beszélni, ha különbözően gondolkodnak róla, ha mást olvasnak ki belőle, mert mondataik elsősorban reprezentációk, és meglétük fontosabb, mint érvényességük. A beszélgetés funkcionális haszna sem elsősorban abban mutatkozik meg, hogy ennek során átadnak valamit (gondolatot, érzést), hanem hogy az egyedi és egy-szeri megnyilatkozások képviselik a közlőt, s visszajelzést adnak arról, ő mit tart értékesnek, helyesnek. „Az identitás olyan eszköz, amelyet visszajelzések vezérelnek” (Holland 2016: 208), s ebben az értelemben a biblioterápia identitástisztázó módszernek is nevezhető. De nem a „Valósítsd meg önmagad!”, „Jogod van a boldogsághoz” üres szlogenjeivel és tréner-tanácsaival. A legújabb módszertani kötetéről, A biblioterápia közlőről című műről, mely visszatekint a Szentendrei Műhely munkájára és a hazai biblioterápiás törekvések szellemiségét mutatja be, írja Gombos Péter: „Miközben a 21. század tele van ön- és társgyógyító emberekkel, de legalábbis olyanokkal, akik erre ösztönöznek minket, 'A biblioterápia közlőről' józanságot és bölcsességet mutat e téren is” (Gombos 2020: 58).

Az irodalmi művek változáshoz segíthetik hozzá az olvasót, azzal, hogy új látásmódot nyújtanak. Nincs bennük tanács, sem az énhatékonyságot növelő „Do It Yourself!” felszólítása, sem ígéret, sem cselekménymagyarázat. Az irodalmi művek nem alakíthatók úgy át, mint egy saját összeszerelésünkre bízottan más-más alakot öltött bútor. Nem módosíthatjuk a szerző mondatainak összeválogatását. De abban szabadságunk van, hogy egy lezárt életeseményt komponensenként vegyünk birtokba, és magunk válasszuk meg a mondatok és a történések értelmezését, jelentését, s mi ismerjük fel, formált-e minket a mű.

A biblioterápiás feldolgozás olyan lehetőség, mely a szépirodalmi művek olvasási struktúrájában eredendően nincs benne. Olvashatunk örömből, vágyból (Barthes), unaloműzésből, kényszerből, kíváncsiságból, akár még a „nem vagy egyedül a problémáddal” motivációjából is, de azzal a céllal szinte soha, hogy fejlesszük a személyiségünket. Pedig ez is megvalósulhat, mert „az irodalmi mű nyújtotta élmény csoportos feldolgozása többoldalúan képes befolyásolni a személyiséget. Az írói üzenet így biztosabban eljut befogadójához, s a mű hatásához hozzáadódik a csoportthatás (ti. közösségi magatartásformák is tanulhatók közben), harmadik elemként pedig a foglalkozás-vezető-könyvtáros hatása, akinek felkészültsége, emberi magatartása biztonságot, segítséget jelent a résztvevőknek...” (Bartos 1987: 564).

A biblioterapeuta készülete

Az Anna Karenina című mű ott kell, legyen minden biblioterapeuta repertoárjában. A felkészülés összetett. Kell hozzá a saját olvasói tapasztalat (esetleg többszöri olvasás révén), szükséges némi irodalomelméleti, befogadás-lélektani ismeret, az irodalmi hatásfolyamat (Hankiss 1985) értelmezésének képessége, pedagógiai érzék, jártasság és tréning a kreativitás, az empátia, a problémaérzékenység és problémakezelés, valamint a csoportvezetés terén.

A felkészülés az a módszertani rész, melyben a gondolkodási folyamatok szabadon szövődhetnek egymásba. Nem megspórolható és nem kisebb jelentőségű, mint a tétel-módszertani lépések sorának (nyitás, ráhangolás, életbeli megfeleltetés, lecsengés) átgondolása és megtervezése. Mindezeket nem kell és nem is szabad a résztvevők számára közzétenni. Háttérben zajló, jóval a foglalkozás előtt megvalósított, szellemi-lelki gyakorlatokról van szó. Bennük, asszociációk, személyes érintettségek, intertextuális kapcsolatok keresése folyik. A foglalkozásvezető mindig a jéghegy csúcsát, az egytizedet tervezi meg, amikor forгатókönyvet ír egy biblioterápiás alkalomra, de előtte lemerül a kilenczted tömb teljes hosszáig. Nevezetesen az Anna Karenináról tervezett foglalkozás előtt tanulmányozza Lev Tolsztoj esztétikai, erkölcsi, ideologikus, politikai kötődését. Elemzi műveinek aprólékos lélekrajzát, alkotói stílusát. Életrajzában keresi a regény témájához fűződő esetleges érintettségeit. Elolvassa a *Földesúr délelőttje* (1856) novellát, melyben Tolsztoj kifejti nézeteit a női, a feleség- és az anyaszerepről. Elolvassa a házasságról, a házastársi szeretetről szóló *Családi boldogság* című (1859) kisregényt. Összehasonlítja Anna helyzetét a kortárs alakokkal, Ibsen Nórájával (1879), valamint Jane Austen és Charlotte Brontë szerelmet kereső, öntudatos, de lelki vívódásokkal ábrázolt romantikabeli nőalakjaival.

A felkészülés során a foglalkozásvezető kimond olyan mondatokat, amelyeket a foglalkozáson ő már nem, hanem esetlegesen a résztvevők fognak. Feldolgozza azokat az érzelmi hatásokat, amelyek őt érték a regény olvasása és értelmezése során. Önvallo-másokat tesz, hogy nyitott legyen a csoportbeliek önvallomására. Napokkal a biblioterápiás alkalom előtt egyfajta experimentum már minden elképzelés és fejtegető aktivitás minden szó. A következőkben saját példámon keresztül mutatom be a készület feltörő, tisztázó gondolatait.

Közöm van hozzá

Sokáig úgy éreztem, Anna Kareninához nincs közöm. Magánéletem jellege más, és soha nem kívántam se Pétervár, se Moszkva utcáit járni. Aztán a regény egyszer üzent nekem az életforma-választás küzdelmeiről. A döntés visszavonhatatlanságáról. Nem Anna helyzetében voltam, de ő jutott eszembe. És amint eszembe jutott, abban a pillanatban megértettem. Így, hogy már kapcsolatban voltunk, üzent a meggyőződésről és a vonzerőről, s megüzente, hogy megért. Miközben tudom, Anna Karenina az egész emberiségé, erről még nincs tapasztalatom, csak arról, hogy a létemhez tartozik, az enyém. Nem a sorsa az enyém. És a mondatai nem a tulajdonaim, de akkor kezdett el élni, amikor olvasni kezdtem a regényt.

Milyen dimenzió az, amelyben az ember regényalakokkal találkozik? Anna Karenina már vonat alá vetette-e magát, mielőtt én elolvastam az első mondatát: „*Én mégsem vagyok egy véleményen magával*” (Tolsztoj 1984: 1. rész, 18. fejezet). És mi az absztrakció: az ő múltja vagy az én jelenem? Mi az absztrakció: Tolsztoj alakrajzolása vagy az én találkozásom Annával?

Fantázia és valóság

Azt hiszem, bele kell nyugodnunk, minden regény felidézett táj, melyben rend uralkodik. Az ember pedig naptól és esőtől féltő táj, melyben a kövek szanaszét gurulnak és kiabálnak. A történetek ki vannak számítva. Az a híres jelenet, amikor Anna nem tudta türtőztetni magát kedvese lovasbalesete láttán, az aprólékosan megírt és végiggondolt. Tolsztoj a valóság alapján írta le az effektusokat. A fantáziám itt úgy viselkedik, mint egy ceremónia. Alig van rá szükség, de példásan elképzeli, reagál minden effektusra.

Figyelembe kell majd vennem, hogy ha nem lenne valóságos összefüggés Anna szerelmi vívódása és az olvasó feltörő érzelmei között, akkor nem jönne létre az alternatíva a fantázia és a realizmus között. Ehhez a mondathoz fontos hozzátennem, hogy mind a fantáziát, mind a realist természetesen a valóság részének tekintem. A valóságon belüli dolog Annának lennünk. A szintiszta irodalom az szintiszta valóság. Nem a didaktikus művekre gondolok, nem azokra, amelyek közvetlenül mutatnak magatartásformákat, mert azok az írások nem irodalmi alkotások. A realitás olyan bőséggel van jelen az irodalomban, mint az elvont képek és metaforák.

Az történik, hogy elképzeli őt, aki elképzelt. Minden irodalmi alak a „most”-ban él, akkor is, ha éppen nem olvassa sorsukat senki sem. Sokat gondolkodtam, milyen folyamatok játszódnak le ilyenkor. Hol, hogyan, kiben, mikor? Aztán rájöttem: illuzórikus látás nélkül nincs olvasás, nincs beleélés. Hinnem kell, nemcsak én olvasom történetét, neki is tudnia kell rólam. Elém éli az életét, lát engem, hiszen művészet és élet között nincs szakadék, hiszen ő „...örült a világosságnak, amellyel a maga s a többi ember életét látta” (Tolsztoj 1984: 8. rész, 30. fejezet).

Az író kihelyezi magából az eseményeket, az olvasó behelyezi életébe. Mindegyikük a fantázia segítségével teszi ezt, de egyikük sem foszthatja meg valóságosságától. Nincs olyan fantáziakép, mely használhatatlanná vált a realitás számára. Mindannyian tisztában vagyunk vele, hogy a leghihetlenebb történetben, a legextrémebb fantázia alakban is van valami racionalizmus. A realizmus nem abban áll, hogy a valóságot másolja, hanem hogy a mű valósága és az olvasó valósága között kapcsolat alakul ki.

Amikor Anna vagyok

Akkor hát ez a fantázia diadalmenete? Lehet. Egy irodalmi alak üzenete kétségtelenül recepciós jelenség. Anna Karenina létét és az én vélekedéseimet áthatja egy szövegközi viszony. Sokak megéltük, hogy azt ismertük fel benne, hogy ő a mi saját „előtti-ségünk.” Ő az, aki már megélte, amit az aktuális olvasó. De ennél bódítóbb a dolog. Az „Annának lenni” élménye régebből ered. Már ott volt Tolsztoiban. Tolsztoj is volt

Anna. Az intenzív belső azonosulás analógiákat keres magának. És ezekben az analógiákban az idő és tér viszonyai elhanyagolhatók. Az ábrázolásra készítő boldogító erő ott van abban a vonzóvá tett elképzelésben is, abban a metafiktív többszörös létben is, amelyben kimondjuk: életem bizonyos pontján Anna voltam. Mert nem én tekintek bele a világába, hanem ő lép bele az életembe. Az most akkor a kérdés, hogy ez fantázia vagy beleélés? Amikor Anna vagyok, akkor egy „irodalmi termék” irodalmi terméke vagyok? Egy rezdülés? Egy demonstrációs tárgy?

Mint a világban, az irodalomban sincsenek tisztán vagy-vagy dolgok. Mikor Anna voltam, járulékos dolgok sokasága sodort ebbe a helyzetbe. A szemlélődő töprengés, a hangtalan beszéd, a felébresztett gondolatok, de az is, hogy nyár volt és jutott idő magamra. Védettséget kerestem magamnak a valóság tárgyi realitásán túl. Amikor betöltött a regény, az nem önámítás volt. Valóságos és egyben fantasztikus cél: beleilleni a világba. Úgy, ahogy a lábam a cipőbe.

Módszertani megfontolások, érintett témák

A receptív biblioterápia egyaránt épít az arisztotelészi katarzisz hatásmechanizmusára és a bahtyini karneválemélet értelmező hatására. A katarzist motiváló és a benne megnyilvánuló félelem, részvét, átélés, mással való azonosulás, kettős tudat, „mintha”-élmény a biblioterápiás műfeldolgozás általános vonása, de Bahtyin karneváleméletének sajátosságai: a felszabadító népi nevetés, a fonákjáról értelmezett szöveg, a tagadás, az én határainak feloldása, a magáról elfeledettség ugyanúgy jelen lehet a hatás kiváltásában (Papp 2016).

Egy irodalmi mű mindig meghaladja önmagát. Azon túl, amit elvárhatunk tőle, hogy legyen története, gondolati gazdagsága, művészi nyelve, formai, tartalmi sajátossága, mindig készen áll arra; szóljon hozzánk. Mindenki számára képes más lenni, miközben mondatai ugyanazok. A biblioterápia a találkozás színhelye, olvasó és szöveg közeledésének és távolodásának tere, s mint ilyen „a szubjektív értelmezés az irodalmi mű autonóm létének ékesen szóló bizonyítéka is” (Jeney 2015: 29). A mű a hatásában van jelen, nem irodalomelméleti voltában. A szövegek személyes alkalmazásának (Uo.) tárgya és terepe. Nem elemzésre, szembesülésre való. A foglalkozás vezetőjének ebből fakadó feladata a művel való párbeszéd elősegítése, felszínre hozásának, kimondásának moderálása. A terápiás hatás már akkor jelentős, ha egy probléma megítélése kapcsán szempontváltást eredményez a műből kiolvasott felfogás, nézet, vélemény (Jeney 2012: 159–164).

Az Anna Karenina című regény biblioterápiás feldolgozásának legfőbb kérdései azok, amelyek általában is a biblioterápia során: Hol vagy te a történetben? Voltál-e hasonló helyzetben? A regény problémahelyzetei közül melyiket élted már át? Melyik szereplővel tudsz azonosulni, kihez tudsz leginkább kapcsolódni? Van-e valami közös Annában és benned? Melyik mondat érintett meg? Mi frusztrál a regényben? Változott-e valamiben az eddigi látásmódod a regény elolvasása után? De azokról a témákról is beszélni kell, amelyek a közös horizontot adják a mű és az olvasó kapcsolatához. Illusztrálásképpen a boldogság és a büntudat/büntetés kérdéséről.

„...megbocsáthatatlanul boldognak érezte magát...”

Ez a mondatrész a regény közepén⁴ levő rész, két egymáshoz közeli bekezdésének is, első mondatában olvasható.⁵ Első előfordulás: *„Anna megszabadulásának és gyors gyógyulásának ebben az első idejében megbocsáthatatlanul boldognak érezte magát, és teli volt életörömmel.”* Második előfordulás: *„Az életszomj, amit a felgyógyulás csak fokozott, olyan erős volt, életkörülményei annyira újak és kellemesek, hogy megbocsáthatatlanul boldognak érezte magát”* (Tolsztoj 1984: 5. rész, 8. fejezet).

Tolsztoj mintha csak azért írt volna, hogy kiderítse, mi a boldogság. Az ikonikus regénykezdő mondat⁶ *„A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az”* (Tolsztoj 1984: 1. fejezet, 1. rész) kiterjesztése, leszámazása a mű. A családi kötelék fontosságát akarta hangsúlyozni, valószínűleg a kezdetekben megalkotott címekkel is: *„Két pár”* majd *„Két házasság”* (Bíró 2003: 49). A boldogság címerét valószínűleg nem tudnánk megrajzolni. Tolsztoji értelemben hozzá kellene tennünk a család és a szerelem fogalmát is. De tény, a boldogtalanság szimbólumában is ott van a család és a szerelem. Anna birtokolja a család (otthon), a szerelem, a boldogság értékeit. Kegyelmet (Anna = kegyelem) kapott rá. Ez a szubsztancia azonban nem engedi a megbontást, mert következménye van: az egyik eleme, a család (otthon) elhagyásával az egész elillan. Már megbocsáthatatlan a boldogság is. Tolsztoj nagy felelősséget tesz Anna vállára. Nem boríthatja föl a hármas egységet. Nincs plurális boldogság. Családhoz, szerelemhez kötött az intertextusa. Amikor a család érdekeiért már nem tudja háttérbe szorítani szerelmét, bűnnek érzi tettét, majd amikor a szerelmet is elveszíteni látja, a léte válik talajtalannak. Tolsztoj az öntökéletesedés elért állapotát tekinti boldogságnak. A már idézett mondat *„...örült a világosságnak, amellyel a maga s a többi ember életét látta”* (Tolsztoj 1984: 8. rész, 30. fejezet) ezt az állapotot sejteti meg. S bár Tolsztoj megbocsát Annának, meg is szereti írás közben, de „beleírja a halálba”, s ennek nem csak az az oka, hogy a regény egy ugyanilyen radikális tettben fogant, hanem mert Annának meg akarja adni az öntökéletesedés boldogságát. Ezzel arra is választ ad, az önérdek érvényesítésének joga, vagy az öntökéletesedés a fontosabb? Mindemellett sem a regény társadalma, sem a jelen társadalma nem következetes ebben a kérdésben. Ellentmondásosan ítélnék meg házassági és szerelmi viszonyokat.

Nem megkerülhető elem a „woman’s question.” Tolsztoj korában már legitim, meg tárgyalandó irodalmi téma, hiszen a szentimentalizmus (XVIII. sz.) óta jelen van a

⁴ A nyolc részből álló regény 5. részében, tehát előtte is, utána is 4 rész van.

⁵ Anna megszabadulásának és gyors gyógyulásának ebben az első idejében *megbocsáthatatlanul boldognak érezte magát*, és teli volt életörömmel. Férje boldogtalanságának az emléke nem mérgezte meg boldogságát. Ez az emlék egyrészt túlságosan szörnyű volt ahhoz, hogy rágondoljon; másrészt férje boldogtalansága olyan nagy boldogsághoz juttatta, hogy képtelen lett volna a bűnbánatra. (...) Az életszomj, amit a felgyógyulás csak fokozott, olyan erős volt, életkörülményei annyira újak és kellemesek, hogy megbocsáthatatlanul boldognak érezte magát. Vronszkijt minél jobban megismerte, annál jobban megszerette. Szerette önmagáért, és szerette, mert Vronszkij szerette őt. (...) (Tolsztoj 5. rész 8. fejezet).

⁶ Nincs olyan, az első mondatokra vonatkozó toplistá, melyben ne szerepelne.

művekben, majd a tudományos publikációk komoly témája lett a társadalmi nem meghatározottsága (DeFrancis 2005).

Bűn és büntetés – büntudat és bűnhődés

Az életközépi válságban levők egyik legjellemzőbb, legkínzóbb döntési helyzete, hogy az idegenné vált házastárs mellett folytatható-e az élet? Sokan kényszerülnek arra a bölcsességre, amire Anna: „*A tiszteletet azért találták ki, hogy elrejtsek a puszta helyet, ahol a szeretetnek kellene lennie*” (Tolsztoj 1984: 7. rész, 24. fejezet).

A regény mottója: „Enyém a bosszúállás, és én megfizetek” – fenyegető, nyugtalanító, baljóslatú. Kontrasztként máris ott a kezdő mondat első főneve, a „boldog”, de nem sokáig marad magában, mert pár szó után berobban a „boldogtalanság” kifejezés is. A regény útját, a boldogságtól a boldogtalanságig és a boldogtalanságtól a boldogságig végigjáró mondat ez. Ebből a két szintből bomlik ki a történet, kombinációjuk különös egymáshoz kötöttségében zajlik a szereplők élete. A Szentírás interpretációja azoknak a művészeknek is nehézséget okozhat, akik a teológiai alapvetéseket nem kérdőjelezzik meg, Tolsztojról pedig tudjuk, hogy eltávolodott az ortodox egyház nézeteitől, lététől. De ebben a regényében, mint számos művében, Krisztus nyomába szegődik, magatartását hozzá igazítja. A mottót többen elemezték, bibliai helye, üzenete alapján. Kovács Árpád az eredeti nyelv etimológiai vonatkozásaira is kitér (Kovács 2017). Az szláv egyházi nyelvben nem szerepel a „megfizetek”, és az „én” szót sem használják Isten szavát idézve. Helyette az „ítélkezést az irgalommal együtt kezelő Úr alakjáról van szó” (Kovács 2017: 1).

Tolsztoj számára megélt tapasztalat mind a bűn, mind a kítaszíttottság. Ismerte az erkölcsi problémák marcangolását, szenvedett büntudatától (Tolsztoj 1996), hűségének gyakori felrúgása és családi veszekedései miatt. Sajátos hitelvei miatt az ortodox egyház kiközösíti. Talán a maga számára is terápia volt a mű megírása, melyben megítélhette a bűnt (az ítéletet az Úrra bízva), de megbocsáthatott a bűnösnek.

Hogy az öngyilkosság megoldás-e az elromlott életre, mint Anna gondolja – „Egy homályos gondolat volt a lelkében, (...) amely mindent megoldhat. 'Meghalni, igen!'" (Tolsztoj 1984: 7. rész, 24. fejezet) – arra ritkán adunk igazolást. De arra a kérdésre, hogy az öngyilkosság lehet-e bűnhődés, egyesek fogalmazhatnak meg elméleteket. A regényben, bár előkészített az út a vágányokig a mű belső viszonyai, etikai mozzanatai révén, s Tolsztoj szíve megesik Annán, tehát visszavonhatatlanul áldozatként, vezeklőként, a halál általi megtisztulóként akarja ábrázolni, de az öngyilkosság nem igazolható bűnhődés. Az önpusztítás semmivel sem igazolható. Viktor Frankl kétségesnek tartja, hogy van-e kellő tárgyilagossága az öngyilkosságra készülőknek megvonnia élete mérlegét. Mert hiába az áldozat, ha az önmegsemmisítés „lehetetlenné teszi, hogy (...) a saját szenvedés révén okuljon (...) vagy jóvátegyjen egy valaki másnak okozott szenvedést” (Frankl 2015: 92).

A kilátástalanság viheti az embert az öngyilkosságba – ez a vélekedés mindig előjön, ha az élet kudarcáról van szó. De hát kik vagyunk mi? Jövőbelátók? A látásunk mindent befog és birtokol? Látjuk a „kilátástalanságot”? Az élet megsemmisítésére,

önmagának látszólag ellentmondó módon, életerő kell. Anna a legerősebb karakter, elesik a küzdelemben, mert úgy érzi, a boldogtalansággal nem tud megbirkózni. A többiek elviselnek, kívárnak, túlélnek válságaikat.

Vajon, milyen szépirodalmat olvasott Anna? Lehetett-e volna valamelyikben kapaszkodója. A regényből kiderült, nyugati lapokat járatott. De nem öröm- és élvezeti forrásként, hanem hogy Vronszkijnak műveltségben is méltó társa legyen. Vajon olvasta-e ifj. Dumas: Férfi–nő című művét, Madame Bovary történetét? Jane Austen szabad akaratú nőalakjainak lélekábrázolását ismerte-e?

Módszertani krédó

A biblioterápiás beszélgetés nem moralizálhat. Paradox, de amikor a probléma közeli, pont akkor kell az adott résztvevőtől eltávolítani. A „rólam szól” megtapasztalása mellett is távolságot kell tudni teremteni a mű szereplője és az olvasó között. Senki sem Anna Karenina. A beszélgetésben résztvevő akkor lesz szabad, ha azt éli meg: a szereplők vendége. Szemlélheti sorsukat, de nem írhatja bele magát a történetükbe. Problémájuk lehet azonos, létrehozhat az irodalmi mű megfeleltetéseket, működésbe hozhat forgatókönyveket (ld. Mallarmé: Ki végzi be a művet?), de nem megoldásmásolásokról, hanem megoldáskeresésekről van szó. Jó módszer az „elbukó nő” értékes tulajdonságait sorra venni. Felidézni Anna saját elemzéseit tetteiről, gondolatairól; összevetve azt követő cselekedeteivel, gondolataival. A biblioterápia nem ad szentenciákat, csak ráközelít a művekre. Helyzetbe hozza azokat, akik fiktív identitásokkal beszélgetnek, hogy megépítsék vagy helyrehozzák saját individuumaikat.

A biblioterápia az életeseményeinket a kívülálló szemével engedi nézni. Egy lezárt, kitalált történet vagy annak képzeletbeli hőse „belemozdul” az életünkbe. Ezáltal, mi, akik a történetnek nem vagyunk szereplői mégis felveszünk egy produktív magatartást. Mert: *„valamint az olimpiai játékokban sem egyszerűen a legszebb termetű és a legerősebb embereket koszorúzzák meg, hanem azokat, akik a versenyben részt vesznek, mert hiszen ezekből kerülnek ki a győztesek: éppúgy az élet értékeit és javait is csak azok nyerik el – és ez így is van rendjén –, akik cselekszenek”* (Arisztotelész 1997: Első könyv 9).

In margine

Anna Karenina, bármikor is találkozik vele az ember⁷, mindig elmondja nekünk, amit a szívében hordoz. És valószínűleg senki más, se Karenin, se Vronszkij nem figyel olyan komoly érdeklődéssel, olyan aggodalommal az útját, mint mi, akik olvassuk. Mert úgy van ez, hogy az ember, vagyis én, egy forró nyári napon rádöbbenek arra, hogy az asszonyi és női lét a fotelomig ér. De bennem inkarnálódik a regény minden tanult és becsvágyó férfija is.

⁷ Megjelent 1875 és 1877 között folytatásokban a Russzkij Vesztnyik című folyóiratban, majd könyv alakban 1878-ban. Jelenleg érvényes magyar fordítása Németh Lászlótól származik 1951-ből.

Mit ér egy regény? És akkor megint a kérdés, hogy mi az irodalmi alkotás? Tiszta nyelv? Cselekvéspótlék? Egyik sem. Az olyan regény, mint az Anna Karenina, túl van a valóság és a fantázia fogalmán. A sajátom. A sajátunk. Nem nyelvisége és cselekménye van, hanem valósága és igazsága. Nem elképzeljük a regényt, hanem belénk lép, belénk hasít. Előbb voltak az ideálok a mindennapokban, mint az irodalomban. Csak-hogy a valóságban a magas célok érdekében létrejött exkluzív kötelek szorítása kegyetlen is lehet. Előbb-utóbb átengedjük a képzelet övezetébe a példást, az ábrándszerűt. Nincs realista mű. Mert ha az író fantáziája nem képes a valós elemeket kiemelni a keretei közül és egy tágabb világba helyezni, akkor az nem műalkotás. Nincs realista mű, mert, ha az olvasó nem érzi a saját valóságára érvényesnek a megsejtett, de néha ismeretlen helyzeteket, akkor az az írás mondjon le irodalmiságáról. Hinnem kell, nemcsak én olvasom történetét, neki is tudnia kell rólam. Elém éli az életét, lát engem, hiszen művészet és élet között nincs szakadék.

Amikor olvasunk, meglepő dolgok kerülnek napvilágra. Így jártam én is, amikor Tolsztojtól kölcsönkaptam Kareninát. Azóta szimptóma vagyok, látszik rajtam, hogy egykor Anna voltam.

Irodalom

- Arisztotelész (1997): *Nikamakhoszi etika*. Budapest: Európa Kiadó.
- Austin, John L. (1990): *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bartos Éva (1987): Biblioterápia a könyvtárosi munkában. *Könyvtári Figyelő* 33(5), 563–567.
- Bíró Ágota (2003): Női sorsok az irodalomban. *Iskolakultúra* 13(11), 45–60.
- DeFrancis, Theresa M. (2005): *The woman question: a multi-faceted debate*. *ATQ: 19th century American literature and culture* [online], 19(3), URL: <https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CA137756007&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=10783377&p=AONE&sw=w&userGroupName=anon%7E250910a> [2022. 11. 07.]
- Doll, Beth – Doll, Carol (2011): *Fiatalok biblioterápiája*. Könyvtárosok és mentálhigiénés szakemberek együttműködése [online] Budapest: OSZK-Könyvtári Intézet. URL: https://ki.oszk.hu/sites/default/files/dokumentumtar/biblioterapia_gyermekeknek_es_serduloknek.pdf [2022. 11. 14.]
- Frankl, Viktor E. (2015): *Orvosi lelkigondozás*. Budapest: Jel Kiadó.
- Gombos Péter (2020): „Itt az a jó, amit az emberből fölhoz” Bartos Éva (szerk.): A biblioterápia közelről. Recenzió. *Anyanyelvi Kultúraközvetítés* 3(1), 57–59. DOI: 10.33569/akk.2450
- Gulyás Enikő (2015): E-biblioterápia, egy új módszer az általános iskolai gyakorlatban. *Iskolakultúra* 25(1), 127-138. URL: <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21609> [2022. 10. 04.]
- Hajnády Zoltán (1987): *Lev Tolsztoj világa*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Hankiss Elemér (1985): *Az irodalmi mű mint komplex modell*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

- Holland, Norman N. (2016): *Az irodalmi folyamat és az egyéni elme*. *Helikon* 62(2), 192–211.
- Jeney Éva (2015): A biblioterápia irodalomelméleti kérdései. In: Gombos Péter – Vörös Klára (szerk.) *Könyv és lélek : Biblioterápiái tanulmányok*. Budapest: Magyar Olvasástársaság, pp. 26–31.
- Jeney Éva (2012): *Nyitott könyv. Irodalom, terápia, elmélet*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Kovács Árpád (2017): *Anna Karizmája. Az Anna Karenyina poétikájához* [online]. URL: https://btk.kre.hu/images/doc/TOLSZTOJ_Anna_karizmaja_2017_05_10.pdf [2022. 11. 14.]
- Kuijpers, Moniek M. (2018): Bibliotherapy in the age of digitization. *First Monday* 23(10), Article 5. DOI: 10.5210/fm.v23i10.9429
- Nádas Péter (2017): *Világló részletek I–II*. Budapest: Jelenkor Kiadó.
- Papp Ágnes Klára (2016): Katarzis és karnevál. A biblioterápiás hatásmechanizmus két lehetséges elméleti modellje. *Helikon* 62(2), 181–191.
- Sklovszkij, Viktor. B. (1978): *Tolsztoj*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Todorov, Tzvetan (2018): *Az olvasás mint konstrukció*. *Helikon* 64(1), 27–36.
- Tolsztoj, Lev N. (1984): *Anna Karenina*. Ford. Németh László. Budapest: Európa Kiadó. [Elektronikus kiad.] Budapest: Magyar Elektronikus Könyvtár (2002. 09. 25) URL: <https://mek.oszk.hu/00500/00510> [2022. 10. 01]
- Tolsztoj, Lev N. (1996): *Napló*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Vajda Mihály – Kardos András (2015): *Kérdő evidenciák. Beszélgetések*. Debrecen: DUPRESS Kiadó.